

Tölfræði 3 fyrir BS nema í Sálfræði
(útgáfa 0.1 haust 2019)

Anton Örn Karlsson

2019-11-24

Contents

Chapter 1

Inngangur

Ritið sem hér fylgir á eftir er yfirlit yfir kennsluefni úr Tölfræði 3 fyrir BS nema í Sálfræði við Háskóla Íslands.

Í þessari fyrstu útgáfu er fjallað um aðhvarfsgreiningu hlutfalla og þáttagreiningu.

Vinsamlegast athugið að um er að ræða ófyrlesnar og óleiðréttar kennsluglósur sem byggðar eru á kennslubók námskeiðisins. **Villur kunna því að leynast í textanum!**

Allar athugasemdir og spurningar sendist á anton.karlsson@hagstofa.is

Chapter 2

Aðfallsgreining hlutfalla

2.1 Inngangur

Byggir á línulegri aðfallsgreiningu. Nema þar vorum við að nota samfellda fylgibreytu og eina eða fleiri frumbreytur í líkani þar sem við erum að fjalla um sambandið þarna á milli.

Þegar við erum með fylgibreytu sem er flokkabreyta með tveimur möguleikum þá notum við annars konar tegund aðferðar til að kanna tengslin. Sú aðferð er nefnd aðfallsgreining hlutfalla eða logistic regression uppá ensku.

Mikilvægt er að fylgibreytan er sett upp sem tvíkosta breyta sem tekur aðeins gildin 0 og 1. Þá er einnig hægt að segja að 1 standi fyrir árangur og 0 standi fyrir að misheppnast. Ef við tökum meðaltal af breytu af þessu tagi þá fáum við hlutfall árangurs - þannig að meðaltal af tvíkostabreytu með gildin 0 og 1 gefur okkur alltaf hlutfall þeirra sem eru með 1 í gagnasafninu.

Ef um er að ræða gögn með óháða tvíkosta breytu þá er talað um tvíliða gögn (binomial setting). Það eru fjórar forsendur sem þarf að uppfylla í tilraun til að um sé að ræða binomial setting: 1) hver mæling fellur í einn tveggja flokka sem eru kallaðir success/failure 2) það er endanlegur fjöldi mælinga 3) allar mælingarnar eru óháðar 4) líkurnar á success eru þær sömu fyrir allar mælingarnar - jafnar

Ef tilraunin er með binomial setting, þá er handahófsbreytan X fjöldi successes binomial random breyta og líkindadreifing X er tvíliða dreifingu (binomial distribution)

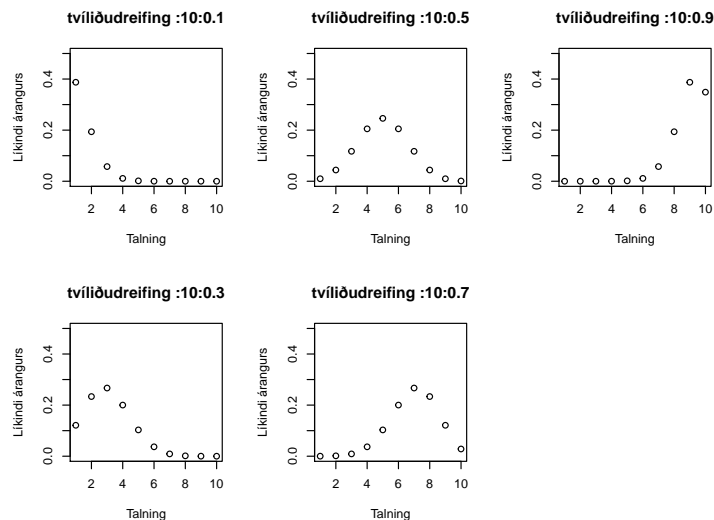

Figure 2.1: Tvíliðudreifingar með mismunandi stikum

2.2 Dæmi um tvíkostabreytur

Sem dæmi um breytur sem eru tvíliða og nota má í aðfallsgreiningu hlutfalla eru:

- staðið eða fall í áfanga
- hvort viðkomandi nái greiningarviðmiðum þunglyndis
- mat á eigin heilsufari (til dæmis, endurkóðað úr fimm punkta kvarða í tvíkosta breytu)
- hvort viðkomandi drekki kaffi eða ekki

2.3 Tvíliðudreifing

Tvíliðudreifing er dreifing á talningu breytunnar X (það er talning á tilvikum þar sem X er 1) undir tvíliðu setting með tvo stika: n og p . n stendur fyrir fjölda mælinga og p eru líkurnar á árangri fyrir hverja einstaka mælingu. Möguleg gildi X eru heiltölur frá 0 til n og er skrifuð X is $B(n,p)$.

Á mynd ?? má sjá tvíliðudreifingu með mismunandi stikum. Í efri línunni fyrir miðju má sjá tvíliðudreifingu þar sem stikarnir eru 0.5 og 10 - sem merkir að úrtakið er af stærðinni 10 og líkurnar er 0.5. Þarna sjáum við að hæstu líkurnar eru við fimm - sem merkir að þar sem undirliggjandi líkurnar eru 0.5 þá eru hæstar líkur á að fá 5 árangursrík tilvik í úrtaki 10 tilvika. Til dæmis ef við köstum krónu 10 sinnum og við ætluðum að telja hversu oft landvætturinn

birtist, þá myndum við búast við að eðlileg króna myndi fimm sinnum lenda á bergrisanum. En hins vegar sjáum við líka að það er eðlilegt að krónan myndi lenda fjórum sinnum eða sex sinnum á landvættinum þar sem líkurnar á þeim eru ekki langt frá líkunum á fimm sinnum. Með öðrum orðum, það væri ekki ólíklegt að kasta krónu tíu sinnum og í fjórum eða sex tilvikum myndum við fá bergrisann en samt væri um að ræða eðlilegan krónupening.

2.4 Hlutfallslíkur

p er hlutfallið af hópnum sem er með gildið 1 á tiltekinni tvíkostabreytu (eða success). Ef við værum með handahófskennt úrtak af stærðinni n úr þýði þá dreifist fjöldi þeirra sem er með gildið einn (eða success) miðað við binomial dreifingu með parametrunum n og p .

Hlutfallið er þá fjöldi þeirra sem eru með 1 á móti heildarfjölda í úrtakinu. Það merkjum við sem p -hatt þar sem um er að ræða mat á hlutfalli þýðisins á grundvelli úrtaksins.

Þegar við notum aðfallsgreiningu hlutfalla þá notum við hins vegar hlutfallslíkur í stað hlutfalla. Hlutfallslíkur er hlutfallið milli hinna tveggja mögulegu útkoma (það er, hlutfallið milli þeirra sem eru með gildið 1 og þeirra sem eru með gildið 0 á tvíkostabreytunni).

$$hl = \frac{\hat{p}}{1-\hat{p}}$$

Til dæmis gætum við tekið 1000 manna úrtak úr þjóðskrá og myndum spyrja alla hvort þeir hefðu kosið í síðustu kosningum. Í ljós kæmi að 700 þeirra hefðu kosið. Það merkir að hlutfallið er $\hat{p} = 0.7$ en hlutfallslíkurnar eru 2.33

Með því að námunda hlutfallslíkur þess að hafa kosið í síðustu kosningum má sjá að kjósendur eru um 2 á móti 1 - fyrir hverja 2 kjósendur var einn sem ekki kaus.

Annað dæmi gæti verið að draga spil af handahófi úr spilastokk. Ef við gerum það þá vitum við líkurnar á að draga spaða eru $13/52$ eða $1/4$ sem við getum einnig skrifað sem tugabrot 0.25. Hlutfallslíkurnar á því að draga spaða eru 0.33. Hins vegar eru hlutfallslíkurnar á að draga spil af öðrum lit 3 á móti 1.

2.5 Hlutfallslíkur tveggja hópa

Við höfum áður skoðað hvernig hægt er að bera saman tvö hlutföll í úrtaki, til dæmis hvort karlar eða konur séu líklegri til að nota Instagram. Í því tilviki skoðum við muninn á hlutfalli beggja hópa og reiknum öryggisbil utan um muninn. Ef öryggisbilið inniheldur ekki núll þá getum við ályktað sem svo að líklega sé um að ræða mun á instagram notkun í þýðinu.

Önnur leið til að meta hvort kyn tengist líkum þess að nota Instagram er að framkvæma aðfallsgreiningu hlutfalla. Það sem gerir hana enn árangursríkari sem aðferð til að kanna tengsl milli breyta er að hún tekur fleiri en eina frumbreytu. Ennfremur er aðfallsgreining hlutfalla, rétt eins og línuleg aðfallsgreining, sveigjanleg að því marki að hægt er að setja fram sveiglínusamband og samvirkni milli tveggja eða fleiri frumbreyta í líkaninu. Aðfallsgreining hlutfalla hentar hvort sem er fyrir samfelldar eða flokkaðar frumbreytur en fylgibreytan er alltaf tvíkosta og tekur gildin 0 og 1.

2.6 Af hverju ekki að nota línulega aðfallsgreiningu?

Tæknilega séð er hægt að nota línulega aðfallsgreiningu þegar fylgibreytan er tvíkosta en það getur hins vegar dregið dilk á eftir sér. Skoðum dæmi.

Í félagskönnun í Bandaríkjunum er spurt um sjónvarpsáhorf. Þar mætti til dæmis skoða að hvaða marki aldur tengist sjónvarpsháorfi. Í þessu tilviki ætlum við að skoða að hvaða marki aldur tengist því hvort fólk horfi á sjónvarp lengur en 6 klukkustundir á dag.

Samkvæmt gagnasafninu okkar horfa um 24% Bandaríkjamanna í sex klukkustundir eða lengur á sjónvarpið á degi hverjum. Ef við setjum upp línulegt aðfallsgreiningarlíkan þá kemur hins vegar strax í ljós að það býr til spágildi sem geta ekki gengið upp þar sem þau lenda undir núlli - eru neikvæðar. Það má sjá á ?? þar sem rauða línan stendur fyrir spágildi línulega líkansins. Eins og sjá má verða spágildi þeirra sem eru 30 ára og yngri neikvæð, en það gengur ekki upp þar sem verið er að vinna með hlutfall. Græna línan á ?? sýnir hins vegar niðurstöður aðfallsgreiningar hlutfalla þar sem við sjáum hlutfallslíkur yfir mismunandi aldur.

Fyrir utan þennan alvarlega galla kemur það líka fyrir að leif líkans þar sem línuleg aðfallsgreining hefur verið notuð til að reikna samband milli einnar eða fleiri frumbreyta og einnar tvíkosta fylgibreytu, dreifst afbrigðilega með þeim afleiðingum að marktektarpróf sem byggja á líkaninu verða skekkt og gefa ranga mynd af aðstæðum í þýði.

2.7 Aðfallsgreining hlutfalla

Líkanið sem notað er fyrir aðfallsgreiningu hlutfalla lítur úr svona:

$$\log\left(\frac{p}{1-p}\right)\beta_0 + \beta_1 x$$

Þar sem p er tvíliðu hlutfall (binomial proportion) og x er skýribreyta líkansins. Stíkar líkansins fyrir eru β_0 og β_1 .

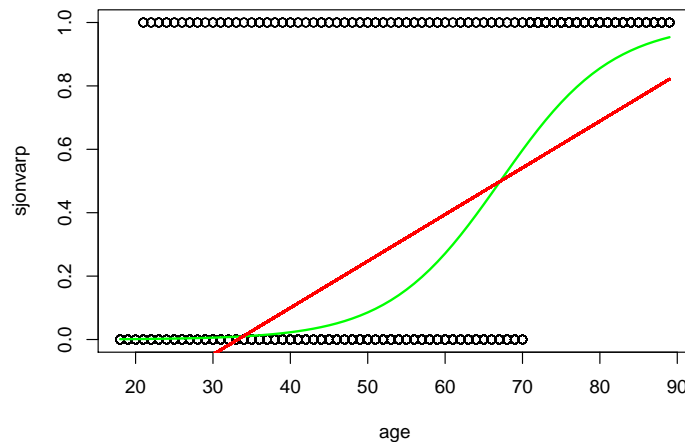

Figure 2.2: Samanburður á línulegri aðfallsgreiningu og aðfallsgreiningu hlutfalla

Í línulegu líkani eru við að setja upp líkan þar sem meðaltal fylgibreytunnar veltur línulega á frumbreytu líkansins. Í aðfallsgreiningu hlutfalla er þetta meðaltal tekið af p sem er þá fjöldi tilvika sem er með 1 á fylgibreytunni eða fjöldi successess. Í aðfallsgreiningu hlutfalla er markmiðið með líkaninu að finna meðaltal p út frá frumbreytunni x . Eins og við sáum áður þá er tæknilega hægt að gera þetta með línulegri aðfallsgreiningu en það veldur vandræðum þar sem í hvert skipti sem β_0 tekur eitthvað annað gildi en 0 þá munu há gildi x gefa spágildi (það er, $\beta_0 + \beta_1$) sem falla utan mögulegra gilda p , það er falla utan við spönnina frá 0 til 1. Það sem gert er með aðfallsgreiningu hlutfalla er að umbreyta hlutfallslíkunum með náttúrlegum lógarithma.

Þarna er gott að muna hvað hlutfallslíkur eru. Það má sjá hér: ??.

En það sem líkanið gerir er að það tekur fylgibreytuna (sem við táknum með y , rétt eins og í línulegri aðfallsgreiningu) og umreiknar hana með náttúrlegum lógarithma og reiknar svo aðfallsgreiningu með þeim frumbreytum sem höfðu verið skilgreindar, það er, x breytur. Á mynd ?? má sjá mismunandi líkön aðfallsgreiningar hlutfalla þar sem hallatölu líkansins er haldið stöðugri en skurðpunkti þess er breytt þannig að hann nái frá -16 upp í -4. Hins vegar má sjá á mynd ?? hvernig tengsl breytanna líta út myndrænt þegar skurðpunktinum er haldið stöðugum en hallastuðlinum er breytt frá einu líkani til annars.

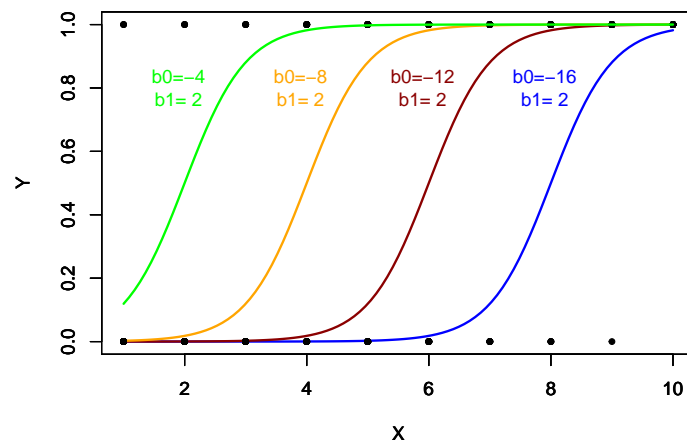

Figure 2.3: Mismunandi líkön aðfallsgreiningar hlutfalla

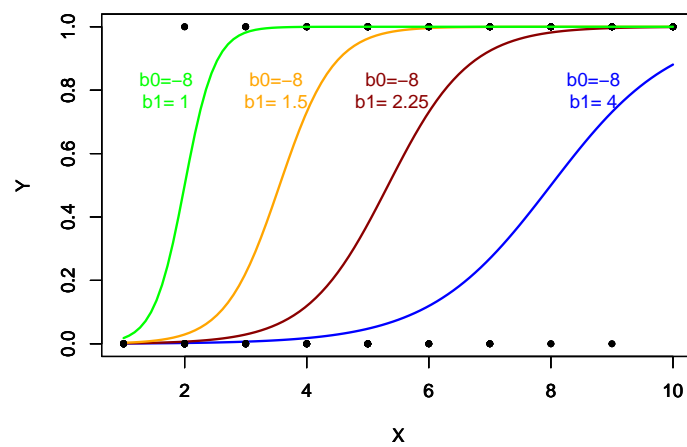

Figure 2.4: Mismunandi líkön aðfallsgreiningar hlutfalla

Table 2.1: Samanburður milli hrágagna og þar sem búið er að taka náttúrlegan lógarithma

	Fyrsta mæling	Önnur mæling	Þriðja mæling	Fjórdða mæling	Fimmta mæling	Sjötta mæling
hrágögn	2.0000000	3.000000	7.00000	90.00000	1000.000000	50000.00000
logarithmi	0.6931472	1.098612	1.94591	4.49981	6.907755	10.81978

2.7.1 Hvað er náttúrulegur lógarithmi?

Þegar við tökum náttúrlegan lógarithma af ákveðinni tölu þá er það gert með því að finna í hvaða veldi þarf að setja fastann e til að útkoman verði upprunalega talan. Fastinn e er einnig kallaður tala Eulers og er hún (í stytta formi) 2.7182818. Til dæmis má sjá að náttúrulegur lógarithmi af tölunni 3 er 1.0986123. Það merkir að til þess við verðum að setja fastann e í 1.0986123 veldi til þess að hann verði 3, þar er: $3 = e^{\log(3)}$

Eins og áður segir er þetta skilgreiningin á náttúrulegum lógarithma en það er í raun hægt að taka lógarithma með því að nota hvaða jákvæða tölugildi sem er fyrir grunn lógarithmans. Til dæmis er algengt að taka lógarithma út frá grunninum 10. Góður kostur náttúrlegs lógarithma er að ef hann er tekinn af frum- eða fylgibreytu í aðfallsgreiningarlíkani þá er hægt að túlka umbreyttu breytuna á grunni prósentubreytinga. Til dæmis er fylgibreytu hefði verið umbreytt með náttúrulegum lógarithm í línulegri aðfallsgreiningu þá mætti túlka hallastuðul frumbreytu líkansins sem prósentubreytingu fylgibreytunnar.

Umbreytingu með lógarithma er stundum beitt til að temja ódæl gögn, til dæmis þegar forsenda aðfallsgreiningar um línulegt samband frum- og fylgibreyta virðist ekki standast. Við slíkar aðstæður gagnast oft prýðilega vel að umbreyta annað hvort frumbreytu eða fylgibreytu með lógarithma og veltur þá valið oft á því hvort breytan er skekktari.

Ein leið til að hugsa lógarithma er að hann dregur saman gögnin þannig að fjarlægðin milli gildanna á breytunni verður ekki eins mikil. Dæmi um þetta má sjá í töflu ???. Í töflunni má sjá að spönn hrágildanna er gríðarleg (frá 2 og uppí 50000) en þegar búið er að taka lógarithma þá eru tölurnar mun meðfærilegri og samþjappaðri þar sem spönnin er frá 0,69 og upp í 10,8. Þetta sama getum við séð þegar við tökum lógarithma af af hlutfallslíkum í aðfallsgreiningu hlutfalla - skalinn þjappast saman en samt þannig að fjarlægðin milli gildanna helst, hún minnkar bara.

Samkvæmt hefðbundinni skilgreiningu er aðeins hægt að taka lógarithma af tölum sem eru hærri en 0 - þannig að undir venjulegum kringumstæðum er ekki hægt að taka lógarithma af núlli eða neikvæðum tölum.

Ef veldisvísifall (exponential function) er tekið af tölu sem hefur verið umbreytt með lógarithma fæst upprunalega talan aftur. Þannig að $\exp(\log(3)) = 3$.

2.7.2 Uppsetning líkansins

Líkanið sem við vinnum með í aðfallsgreiningu hlutfalla er eins og það sem við notum í línulegri aðfallsgreiningu. Eini munurinn er að spágildin eru ekki lengur meðaltal fyrir mismunandi gildi á frumbreytunni x heldur lógaríthmi hlutfallslíkinda fyrir mismunandi gildi frumbreytunnar x í líkaninu.

2.7.3 Áhættuhlutfall

Þegar við fáum niðurstöður úr aðfallsgreiningu hlutfalla þá eru hallastuðlar allir á skala sem byggir á lógaríthma hlutfallslíkinda. Það er hins vegar ekki þægilegt að túlka hallastuðla sem eru á þessum skala. Af þeirri ástæðu eru niðurstöðurnar yfirleitt alltaf unnar frekar og áhættuhlutfall reiknað.

Það sem heitir á ensku odds ratio er nefnt áhættuhlutfall á íslensku. Áhættuhlutfall er einfalt að túlka en það er nokkuð frábrugðið frá þeim hallastuðlum sem við erum vön úr línulegri aðfallsgreiningu.

Áhættuhlutfall er reiknað með því að taka anti-log eða veldisvísisfall af hallastuðlum líkansins. Með þessari aðgerð eru áhrif lógaríthmans fjarlægð úr hallastuðlum. Áhættuhlutfall er í raun hlutfallið milli tveggja hlutfallslíka. Spönn þess er frá 0 til óendanlegs. Ef áhættuhlutfallið er 1 þá er það til marks um að engin tengsl er milli breytanna. Ef það er hærra en 1 þá er sambandið jákvætt en ef það er lægra en 1 þá er sambandið neikvætt.

2.7.4 Tegundir frumbreyta í aðfallsgreiningu hlutfalla

Aðfallsgreining hlutfalla ræður bæði við samfelldar og flokkaðar frumbreytur. Sömu reglur gilda um notkun frumbreyta eins og fyrir línulega aðfallsgreiningu: Hægt er að nota samfelldar breytur beint af kúnni í líkanið en fyrir flokkabreytur þarf að ákvarða einn samanburðarhóp sem aðrir flokkar verða bornir saman við.

Þegar niðurstöðurnar eru túlkaðar út frá flokkuðum frumbreytum er það gert á grundvelli þess að miðað við viðmiðunarhópinn þá var sá hópur sem kemur fram í niðurstöðutöflunni með þeim mun hærra áhættuhlutfall að jafnaði eða lægra ef áhættuhlutfallið var lægra en 1.

Ef við værum til dæmis að bera saman kynin þar sem karlar væru kóðaðir sem 1 og konur sem 0 eftir líkindum þess að fá greiddar örorkubætur frá Tryggingastofnun, þá myndi áhættuhlutfallið 0,8 benda til þess að karla væru að jafnaði um 20% ólíklegri en konur til að fá örorkubætur greiddar.

Að sama skapi ef við værum aftur að skoða kynin með sömu kóðun og áður nema út frá líkindum þess að hafa verið sviptur ökuréttindum einhverntíman á ævinni, þá myndi áhættuhlutfallið 1,35 benda til þess að karlar væru að jafnaði um 35% líklegri en konur til að hafa tapað bílprófinu.

Table 2.2: Niðurstöður aðfallsgreiningar hlutfalla

	Stuðull	Staðalvilla	z-gildi	p-gildi
Skurðpunktur	0.04	0.09	0.48	0.63
Samskipti við nágranna	0.22	0.12	1.89	0.06

Table 2.3: Niðurstöður aðfallsgreiningar hlutfalla

Frumbreyta	Áhættuhlutfall	Öryggisbil neðra	Öryggisbil efra	Kvarði breytunnar
Samskipti við nágranna	1.24	0.99	1.56	Indicator variable

2.7.5 Dönsk íbúakönnun

Við erum með gagnasafn frá Kaupmannahöfn þar sem íbúar í borginni voru spurðir um tegundir húsnæðis, samskipti við nágranna sína og ánægju með húsnæði sitt. Það sem við höfum áhuga á að skoða eru tengslin milli þess hversu mikil samskipti svarendur höfðu við nágranna sína og hversu ánægðir þeir voru með húsnæði sitt. Gagnasafnið er fengið hédan: <https://data.princeton.edu/wws509/datasets/#copen>

Breytan contact var til marks um hversu mikil samskipti svarendur höfðu við nágranna sína. Hún var kóðuð 1 þar sem samskipti voru mikil en 0 þar sem samskipti voru lítil.

Í upprunalega gagnasafninu var ánægja með húsnæðið mælt með þrískiptri breytu sem skiptis í lítið ánægðir, í meðallagi ánægðir og mjög ánægðir. Í greiningunni hér voru þeir teknir úr gagnasafninu sem voru í meðallagi ánægðir. Breytan var svo endurkóðuð þannig að þeir sem voru mjög ánægðir fengu gildið 1 en þeir sem voru lítið ánægðir fengu gildið 0.

Niðurstöður líkansins má sjá í töflu ?? . Þar má sjá tengsl frumbreytunnar við fylgibreytuna miðað við lógarithma hlutfallslíkinda, staðalvilluna, niðurstöður z-prófs og samsvarandi p-gildi.

Í töflu ?? má hins vegar sjá þegar búið er að hreinsa lógarithman úr niðurstöðunum og þá kemur í ljós áhættuhlutfallið auk öryggisbilsins fyrir áhættuhlutfallið. Samkvæmt þessum niðurstöðum eru þeir sem eiga mikil samskipti við nágranna sína um 22% líklegri til að vera mjög ánægðir með húsnæðiskost sinn, miðað við þá sem áttu í litlum samskiptum við nágranna. Hins vegar er einnig rétt að skoða öryggisbilið sem bendir til að ekki sé víst að um sé að ræða mun sem á sér stöð í þýðinu þar sem öryggisbil áhættuhlutfallsins inniheldur 1 og eins og við munum þá stendur 1 fyrir engin tengsl milli frum- og fylgibreytu líkansins.

Mikilvægt er að ef hópum frumbreytunnar hefði verið snúið við (það er, þeir sem voru í miklum samskiptum við nágranna hefðu fengið 0 og þeir sem voru í litlum

Table 2.4: Niðurstöður aðfallsgreiningar hlutfalla - breytt kóðun frumbreytunnar

Frumbreyta	Áhættuhlutfall	Öryggisbil neðra	Öryggisbil efra	Kvarði breytunnar
Samskipti við nágranna	0.8	0.64	1.01	Indicator variable

samskiptum fengið 1) þá hefði áhættuhlutfallið breyst. Þær niðurstöður má sjá í töflu ???. Þá má sjá að ef við notum þá sem voru í miklum samskiptum við nágranna sína sem viðmiðunarhóp þá voru þeir sem voru í litlum samskiptum að jafnaði um 20% ólíklegri til að vera ánægðir með húsnæðisstöðu sína, miðað við samanburðarhópinn.

2.8 Ályktun á grundvelli aðfallsgreiningar hlutfalla

Nú er gott að rifja upp hvernig líkanið fyrir aðfallsgreiningu hlutfalla lítur út:

$$\log\left(\frac{p}{1-p}\right)\beta_0 + \beta_1 x$$

Þar sem p er tvíliðu hlutfall (binomial proportion) og x er skýribreyta líkansins. Stíkar líkansins fyrir eru β_0 og β_1 .

Það kallar á talsverða vinnu (og helst sérhæfðan hugbúnað) að reikna aðfallsgreiningu hlutfalla í höndunum. Ein undantekning á þessu er ef um er að ræða líkan með einni tvískiptri frumbreytu. Í því tilfelli getum við auðveldlega reiknað hallastuðulinn og skurðpunktinn.

Ef við skoðum dæmið sem við tókum áður út frá dönsku íbúakönnuninni þá líta formúlunar svona út:

- Formúla fyrir aðfallsgreiningu hlutfalla fyrir þá sem höfðu mikil samskipti við nágranna sína

$$\log\left(\frac{p_{\text{samskipti}}}{1-p_{\text{samskipti}}}\right) = \beta_0 + \beta_1$$

- Formúla fyrir þá sem höfðu lítil samskipti við nágranna sína

$$\log\left(\frac{p_{\text{tilsamskipti}}}{1-p_{\text{tilsamskipti}}}\right) = \beta_0$$

Út frá þessu sjáum við að matið fyrir skurðpunkt líkansins er það sama og matið á hlutfallslíkum þeirra sem eiga lítil samskipti við nágranna sína. Við sjáum líka að til að reikna mat á hallastuðli líkansins þá þarf að finna mismuninn milli hlutfallslíka hópanna tveggja. Við getum reiknað hlutfallslíkurnar og sjáum að þær eru 0.258574 fyrir þá sem eiga í miklum samskiptum við nágranna og 0.0411273 fyrir hina.

Út frá þessu getum við reiknað hallastuðul líkansins

2.8. ÁLYKTUN Á GRUNDEVILLI AÐFALLSGREININGAR HLUTFALLA17

$$\beta_1 = 0.2174467$$

Eins og við vitum þá er hann illtúlkanlegur og því viljum við taka antilog af honum. Þá verður niðurstaðan 1.2428992.

Ályktunartölfræði er reiknuð með sama hætti fyrir aðfallsgreiningu hlutfalla rétt eins og fyrir línulega aðfallsgreiningu. Mat á stikum er reiknað fyrir líkanið og staðalvilla er metin fyrir þá.

2.8.1 Öryggisbil

Öryggisbil eru reiknuð á hefðbundinn hátt, nema miðað er við normaldreifingu í stað t-dreifingar, sem er sú dreifing sem miðað er við í línulegri aðfallsgreiningu. Öryggisbil fyrir hallastuðla er: $b_1 \pm z^* SE_{b_1}$

Fyrir hlutfallslíkur er öryggisbilið reiknað með að umbreyta öryggisbilinu með því að taka antilog af því. Það er gert svohljóðandi: $(e^{b_1 - z^* SE_{b_1}}, e^{b_1 + z^* SE_{b_1}})$ þar sem z^* stendur fyrir normal þéttleikakúrvu með svæðið C (sem er öryggisbilið sem miðað er við) milli $-z^*$ og $+z^*$.

Þegar um er að ræða hlutfallslíkur þá skoðum við grant hvort öryggisbilið nái utan um 1, þar sem 1 er til marks um að enginn munur sé á hlutföllum hópanna sem við erum að skoða (þegar um er að ræða tvíkosta frumbreytu) eða að engin tengsl séu milli frumbreytunnar og fylgibreytunnar (þegar við erum með samfellda frumbreytu). Ef öryggisbilið inniheldur gildið 1 þá getum við ekki verið viss um að tengsl séu til staðar í þýðinu.

2.8.2 Marktektarpróf

Marktektarpróf eru unnin út frá hlutfallinu milli hallastuðulsins og staðalvillunnar. Oft eru niðurstöður marktektarprófanna gefnar sem veldistölur þessara niðurstaðna (það er, squared niðurstöður). Í þeim tilvikum er um að ræða p-gildi út frá kí-kvaðrat dreifingunni með n-1 frígráðu.

Til að prófa hvort hallatalan sé marktækt ólík 0 (það er, hvort líklegt sé að fá hallatölu af þessum styrkleika ef ekki er um að ræða tengsl í þýði) er eftirfarandi próf framkvæmt:

$$z = \frac{b_1}{SE_{b_1}}$$

Þetta gildi er borið saman við z-gildi út frá normaldreifingu. Það er nokkuð flókið að reikna út staðalvillu fyrir stika í aðfallsgreiningu hlutfalla og því látum við hugbúnaðinn um það verkefni.

Þetta próf er kallað Wald próf en í sumum tilvikum reiknar tölfræðihugbúnaður kíkvaðrat próf til að próf hvort um sé að ræða marktækan hallastuðul eða ekki. Það er veltur á því að: $\chi^2 = z^2$

Þar sem við erum jafnan að vinna með hlutfallslíkur þá breytist marktektarprófið í að verða próf á því hvort hlutfallslíkindin víki marktækt frá 1. Það er, hlutfallslíkindi sem eru 1 er til marks um að enginn munur sé á hlutföllum tveggja hópanna (ef um er að ræða tvískipta frumbreytu). Þess vegna er núlltilgátan í þessu tilviki að hlutfallslíkindin eru 1. Aðaltilgátan er þá að hlutfallslíkindin séu einhver önnur en 1 - það er, að munur sé á hópunum.

2.8.3 Dæmi

Gögnin sem við notum til að skoða aðfallsgreiningu hlutfalla kemur úr manntali bandaríkjanna frá árinu 1994. Eftirfarandi breytur er að finna í gagnasafninu:

Frumbreytur:

- age: continuous.
- workclass: Private, Self-emp-not-inc, Self-emp-inc, Federal-gov, Local-gov, State-gov, Without-pay, Never-worked.
- fnlwgt: continuous.
- education: Bachelors, Some-college, 11th, HS-grad, Prof-school, Assoc-acdm, - Assoc-voc, 9th, 7th-8th, 12th, Masters, 1st-4th, 10th, Doctorate, 5th-6th, Preschool.
- education-num: continuous.
- marital-status: Married-civ-spouse, Divorced, Never-married, Separated, Widowed, Married-spouse-absent, Married-AF-spouse.
- occupation: Tech-support, Craft-repair, Other-service, Sales, Exec-managerial, Prof-specialty, Handlers-cleaners, Machine-op-inspct, Adm-clerical, Farming-fishing, Transport-moving, Priv-house-serv, Protective-serv, Armed-Forces.
- relationship: Wife, Own-child, Husband, Not-in-family, Other-relative, Unmarried.
- race: White, Asian-Pac-Islander, Amer-Indian-Eskimo, Other, Black.
- sex: Female, Male.
- capital-gain: continuous.
- capital-loss: continuous.
- hours-per-week: continuous.
- native-country: United-States, Cambodia, England, Puerto-Rico, Canada, Germany, Outlying-US(Guam-USVI-etc), India, Japan, Greece, South, China, Cuba, Iran, Honduras, Philippines, Italy, Poland, Jamaica, Vietnam, Mexico, Portugal, Ireland, France, Dominican-Republic, Laos, Ecuador, Taiwan, Haiti, Columbia, Hungary, Guatemala, Nicaragua, Scotland, Thailand, Yugoslavia, El-Salvador, Trinidad&Tobago, Peru, Hong, Holand-Netherlands.

Fylgibreytan: - income: >50K, <=50K

Frekari upplýsingar og gagnasafnið sjálft má nálgast hér: <https://archive.ics.uci.edu/ml/datasets/census+income>

2.8. ÁLYKTUN Á GRUNDELLI AÐFALLSGREININGAR HLUTFALLA19

Okkar verkefni er að skoða hvort munur sé á líkum þess að tekjur fólks séu hærri eða lægri en 50 þúsund dalir á ári eftir því hvort um er að ræða karl eða konu. Fyrsta verkefni okkar er að endurreikna báðar breytur þannig að þær séu báðar tvíkosta og innihaldi aðeins gildin 0 og 1.

```
library(tidyverse)

#Fyrst lesa gögnin inn í R
gogn = read.delim(file=~/.kennsla/2019/Tölfræði III/tolfr3/timaglosur/adult.data",
                  , sep = ",", header = FALSE)

#setja nöfn á allar breyturinnar í settinu.
#Þegar unnið er með gagnaskrá af gerðinni dat þarf jafnan að gera það.
names(gogn) = c("age", "workclass", "fnlwgt", "education", "education_num",
                , "marital_status", "occupation", "relationship", "race",
                , "sex", "capital_gain", "capital_loss", "hours_per_week",
                , "native_country", "income")

#loks eru frumbreytan og fylgibreytan endurkóðaðar til að taka aðeins gildin 0 og 1.

#fyrst skoðum við núverandi gildi breytunnar
table(gogn$income)

##
##    <=50K    >50K
##    24720    7841

gogn$income = as.numeric(gogn$income)-1
#og svo skoðum við gildi breytunnar eftir umbreytingu
table(gogn$income)

##
##      0      1
## 24720  7841

#hér viljum við að 0 sé fyrir þá sem eru með árstekjur
#undir 50 þúsund dólum en þeir sem eru með hærri tekjur
#eiga að fá gildið 1.

#svo endurkóðum við kynjabreytuna þannig að konur fái gildið 1 en karlar fái gildið 0
gogn %>%
  count(sex)

## # A tibble: 2 x 2
##   sex      n
##   <fct>   <int>
## 1 "Female" 10771
```

```
## 2 " Male"    21790
```

```
#hérna endurkóðum við kynjabreytuna með tidyverse
gogn = gogn %>%
  mutate(sex=ifelse(sex == ' Female', 1, 0))

gogn$sex = as.factor(gogn$sex)
```

Þegar því er lokið má hefja greininguna.

```
#hér er líkanið skilgreint
#default stillingin er línileg aðfallsgreining og þess vegna þarf að breyta family í b

likan1 = glm(income~sex, family="binomial", data=gogn)

#hér sjáum við svo hráar niðurstöður líkansins.
#Takið eftir að hér er ekki búið að umreikna hallastuðulinn
#þannig að hann er enn á lógarithma skala.
summary(likan1)
```

```
##
## Call:
## glm(formula = income ~ sex, family = "binomial", data = gogn)
##
## Deviance Residuals:
##      Min       1Q   Median       3Q      Max
## -0.8543  -0.8543  -0.4815  -0.4815   2.1034
##
## Coefficients:
##              Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
## (Intercept) -0.82013     0.01470  -55.78  <2e-16 ***
## sex1        -1.27614     0.03418  -37.33  <2e-16 ***
## ---
## Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
##
## (Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)
##
##      Null deviance: 35948  on 32560  degrees of freedom
## Residual deviance: 34270  on 32559  degrees of freedom
## AIC: 34274
##
## Number of Fisher Scoring iterations: 4
```

Í töflu ?? sjáum við niðurstöður líkansins þar sem spáð tengslin milli kyns og tekna eru skoðuð og þar sem búið er að umbreyta hallastuðli líkansins í áhættuhlutfall. Við vildum við vita hvort líkurnar á að vera með hærri árstekjur en 50 þúsund dollarar tengdust kyni. Hér sjáum við að konur er að jafnaði um 72% ólíklegri en karlar til að vera með árstekjur hærri en 50 þúsund dollarar,

Table 2.5: Samband kyns og tekna samkvæmt manntalinu 1996

Frumbreyta	Áhættuhlutfall	Öryggisbil neðra	Öryggisbil efra	Kvarði breytunnar
Kyn	0.28	0.26	0.3	Indicator variable

og 95% öryggisbilið nær frá 70 - 74%. Þetta er semsg

Þetta er semsagt nokkuð nákvæmt mat, sem skýrist meðal annars af því hversu stórt úrtakið er ($n = 32561$). Ennfremur inniheldur öryggisbilið ekki 1 sem bendir til þess að líklega eru tengslin til staðar í þýðinu. Það má einnig sjá af hráau niðurstöðum líkansins úr R en þar mátti sjá marktækt Wald próf fyrir hallastuðulinn.

2.9 Sennileikahlutfall

Wald prófið er notað til að kanna, fyri hvern og einn stika, hvort þeir séu marktækir eða ekki út frá χ^2 -dreifingu með einni frígráðu. Þetta er einfalt próf en kann að vera bjagað, sérstaklega þegar um er að ræða lítil úrtök. Þegar um er að ræða niðurstöður með háu stikamati er staðalvillan oft ofmetin og þá verður gildi Wald prófsins vanmetið. Í þeim tilvikum getur Wald prófið bent til þess frumbreytan sem um ræðir skipti litlu eða engu máli fyrir forspá fylgibreytunnar.

Af þessari ástæðu getur verið betra að nota sennileikahlutfall (likelihood ratio). Mælst er gegn því að nota gervi- R^2 þar sem þeir gefa yfirleitt ekki raunsanna mynd af gæðum líkansins.

Hér sjáum við formúlu sennileikahlutfallsprófsins:

$$-2 \times \ln(lr) = -2 \times \ln(L_0/L_1) \text{ eða } -2 \times \ln(lr) = -2 \times (\ln L_0 - \ln L_1)$$

Það sem þetta þýðir er að tvö líkön eru borin saman, annars vegar líkan sem er aðeins með skurðpunkti (sem er táknað sem L_0) og svo líkan þar sem hallastuðli hefur verið bætt við (sem er táknað sem L_1). Með þessu getum við metið að hvaða marki mátgæði líkansins við gögnin batna við að setja hverja frumbreytu í líkanið.

Gott er að bera saman niðurstöður Wald prófs fyrir hverja frumbreytu fyrir sig og niðurstöður sennileikahlutfallsins. Við getum skoðað dæmi þar sem við skáldum upp gögn sem líklegt er að hafi áhrif á niðurstöður Wald prófsins.

Á mynd ?? sjáum við samband tveggja breyta, x og y . Við reiknum aðfalls-greiningu hlutfalla, niðurstöðurnar má sjá í töflu ??. Eins og sjá má er Wald-prófið langt, langt frá því að vera marktækt og p-gildið er nánast 1.

Ef við reiknum hins vegar sennileikahlutfallspróf þá fáum við allt aðra niðurstöðu; marktækt kí-kvaðrat próf.

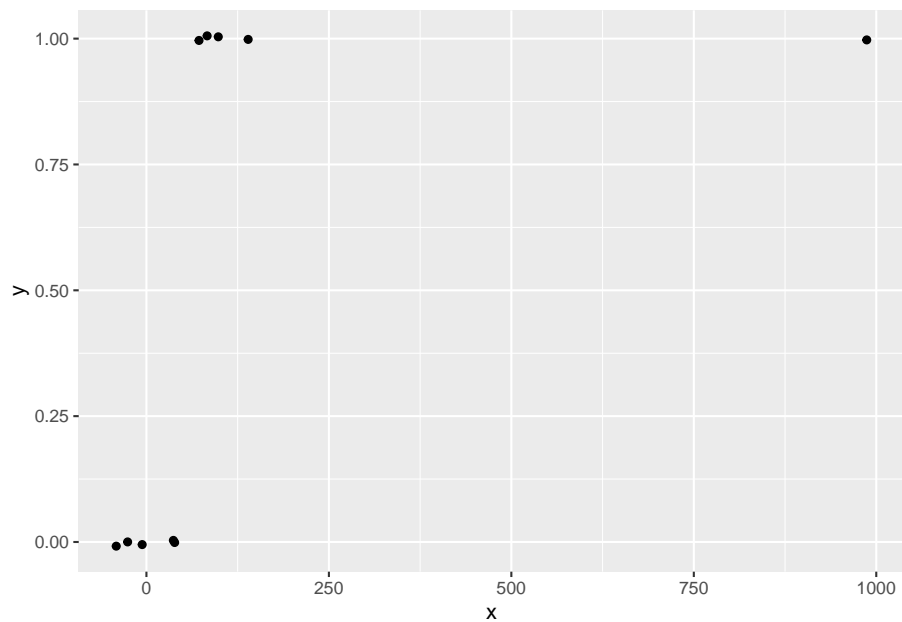

Figure 2.5: Sambandið milli x og y

Table 2.6: Aðfallsgreining hlutfalla milli x og y

	Stuðlar	Staðalvilla	Wald próf	p-gildi
(Intercept)	-27.10781	37673.330	-0.00072	0.99943
x	0.99102	1028.555	0.00096	0.99923

```
lrtest(likan2)
```

```
## Likelihood ratio test
##
## Model 1: y ~ x
## Model 2: y ~ 1
##      #Df  LogLik Df  Chisq Pr(>Chisq)
## 1      2   0.0000
## 2      1 -6.9315 -1 13.863  0.0001966 ***
## ---
## Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
```

Að auki má geta þess að mælt er með því að nota Hosmer-Lemeshow prófið til að kanna mátgæði líkana sem byggja á aðfallsgreiningu hlutfalla. Í prófinu eru raunmælingar fylgibreytunnar bornar saman við væntigildi líkansins. Prófið gefur til kynna ef munurinn milli mældra gilda og væntigilda út frá líkaninu sé marktækur eða ekki. Ef þessi munur er marktækur þá er það til marks um að mátgæði líkansins sé ábótavant. Það eru hins vegar ákveðnir ágallar á Hosmer-Lemeshow prófinu og því eru til enn nýrri aðferðir til að skoða mátgæði mismunandi líkana, til dæmis *le Cessie-van Houwelingen-Copas-Hosmer unweighted sum of squares test*.

2.10 Fjölbreytu aðfallsgreining hlutfalla

Fjölbreytu aðfallsgreining hlutfalla er afar svipuð og þegar marghlíða aðfallgreining er framkvæmd. Við bætum við fleiri frumbreytum og reynum með því að stjórna tölfræðilega fyrir áhrifum þeirra á fylgibreytuna. Það verður því alltaf að hafa í huga þegar við túlkum niðurstöðurnar.

VIÐ ætlum að nota sama gagnasafn og áður, það sem snýr að bandaríska manntalinu árið 1996. Við ætlum að bæta einni skýringarbreytu við líkanið og athuga hvort það hafi einhver áhrif á kynjamuninn sem við sáum fyrr. Í þessu tilviki ætlum við að bæta aldri við líkanið.

```
#hér er líkanið skilgreint
#default stillingin er línileg aðfallsgreining og þess vegna þarf að breyta family í binomial

likan1 = glm(income~sex+age, family="binomial", data=gogn)

#hér sjáum við svo hráar niðurstöður líkansins.
#Takið eftir að hér er ekki búið að umreikna hallastuðulinn
#þannig að hann er enn á lógarithma skala.
summary(likan1)

##
## Call:
```

Table 2.7: Samband kyns og aldurs við tekjur samkvæmt manntalinu 1996

Frumbreyta	Áhættuhlutfall	Öryggisbil neðra	Öryggisbil efra	Kvarði breytunnar
Kyn	0.287	0.268	0.307	Indicator variable
Aldur	1.040	1.038	1.042	1

```
## glm(formula = income ~ sex + age, family = "binomial", data = gogn)
##
## Deviance Residuals:
##      Min       1Q   Median       3Q      Max
## -1.6685  -0.7648  -0.5887  -0.3190   2.4357
##
## Coefficients:
##              Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
## (Intercept) -2.406572   0.044440  -54.15  <2e-16 ***
## sex1         -1.248412   0.034925  -35.75  <2e-16 ***
## age           0.039029   0.001002   38.94  <2e-16 ***
## ---
## Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
##
## (Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)
##
##      Null deviance: 35948  on 32560  degrees of freedom
## Residual deviance: 32688  on 32558  degrees of freedom
## AIC: 32694
##
## Number of Fisher Scoring iterations: 4
```

Við sjáum í töflu ?? að kyn hefur enn marktæk tengsl við tekjur en það lækkar lítillega miðað við það sem við sáum áður. Aldur hefur hins vegar einnig tengsl við árstekjur á þann hátt að fyrir hvert aldursár, þá aukast líkurnar á því að vera með hærri en 50 þúsund dali í árstekjur að jafnaði um 4%, að teknu tilliti til áhrifa kyns. Öryggisbilið fyrir áhrif aldurs eru á bilinu 3,8 - 4,2%.

Til gamans getum við bætt við annarri samfelldri frumbreytu í líkanið: Fjöldi ára í námi.

#hér er líkanið skilgreint

#default stillingin er línileg aðfallsgreining og þess vegna þarf að breyta family í b

```
likan1 = glm(income~sex+age+education_num, family="binomial", data=gogn)
```

#hér sjáum við svo hráar niðurstöður líkansins.

#Takið eftir að hér er ekki búið að umreikna hallastuðulinn

#þannig að hann er enn á lógarithma skala.

```
summary(likan1)
```


Table 2.8: Samband kyns, aldurs og menntunar við tekjur samkvæmt manntalinu 1996

Frumbreyta	Áhættuhlutfall	Öryggisbil neðra	Öryggisbil efra	Kvarði breytunnar
Kyn	0.266	0.248	0.286	Indicator variable
Aldur	1.044	1.041	1.046	1
FJöldi ára í námi	1.447	1.429	1.466	1

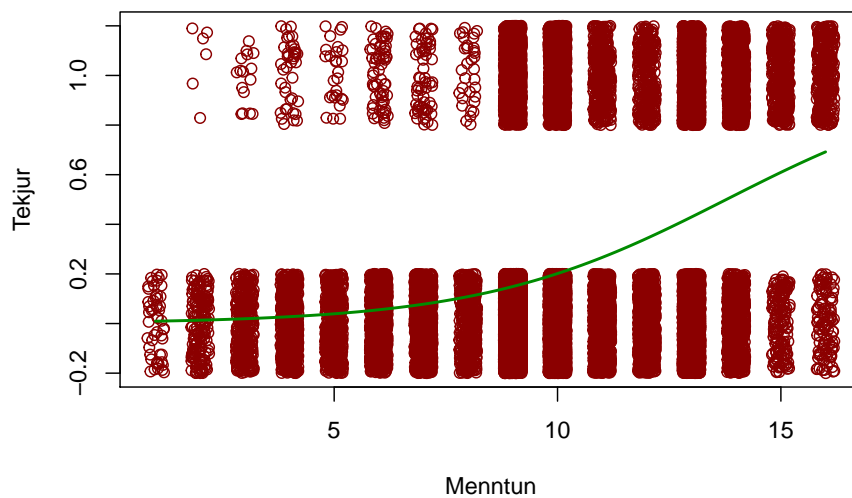
```
##
## Call:
## glm(formula = income ~ sex + age + education_num, family = "binomial",
##      data = gogn)
##
## Deviance Residuals:
##      Min       1Q   Median       3Q      Max
## -2.4206  -0.6719  -0.4438  -0.1404   3.2565
##
## Coefficients:
##              Estimate Std. Error z value Pr(>|z|)
## (Intercept)  -6.445691   0.090355  -71.34  <2e-16 ***
## sex1         -1.323611   0.036840  -35.93  <2e-16 ***
## age           0.042613   0.001133   37.62  <2e-16 ***
## education_num 0.369457   0.006539   56.50  <2e-16 ***
## ---
## Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
##
## (Dispersion parameter for binomial family taken to be 1)
##
##      Null deviance: 35948  on 32560  degrees of freedom
## Residual deviance: 28718  on 32557  degrees of freedom
## AIC: 28726
##
## Number of Fisher Scoring iterations: 5
```

Að lokum skoðum við hvernig tengslin milli tekna og menntunar líta út myn-
drænt.

```
fit = glm(income ~ education_num, data=gogn, family=binomial)
newdat <- data.frame(education_num=seq(min(gogn$education_num), max(gogn$education_num),len=100))

newdat$income = predict(fit, newdata=newdat, type="response")

plot(jitter(income,1)~jitter(education_num, 1), data=gogn, col="red4", ylab = "Tekjur", xlab = "Menntun",
lines(income ~ education_num, newdat, col="green4", lwd=2))
```


Og loks getum við skoðað sennileikahlutfallsprófið fyrir lokalíkanið okkar.

```
lrtest(likani1)
```

```
## Likelihood ratio test
##
## Model 1: income ~ sex + age + education_num
## Model 2: income ~ 1
##   #Df LogLik Df  Chisq Pr(>Chisq)
## 1    4 -14359
## 2    1 -17974 -3 7229.8 < 2.2e-16 ***
## ---
## Signif. codes:  0 '***' 0.001 '**' 0.01 '*' 0.05 '.' 0.1 ' ' 1
```

Chapter 3

Páttagreining

Við notum páttagreiningu þegar við viljum vita hversu margar hugsmíðar eru metnar með safni mælibreyta, hvaða hugsmíðar þetta kunna að vera án þess að vera kominn á þann stað að geta prófað ákveðnar tilgátur um orsakatengsl milli hugsmíðanna (bls. 20).

Algenzt er að páttagreining sé notuð til að koma auga á helstu hugsmíðar sem þarf til að gera grein fyrir innan tiltekins fræðasviðs (bls. 20)

Annað mikilvægt notagildi páttagreiningar er að hjálpa til við þróun mælitækja til að leggja mat á hugsmíðar (bls. 22)

3.1 Markmið páttagreiningar og lykilhugtök

Páttagreining er aðferð til að ákvarða fjölda einstakra hugsmíða sem þarf til að gera grein fyrir mynstri fylgni milli mismunandi mælinga. Þetta má einnig setja fram á þann hátt að páttagreiningu sé beitt til að ákvarða fjölda eintakra hugsmíða sem metnar eru með setti mælinga.

Þættir (eða common factors) eru undirliggjand/ómældar hugsmíðir sem gengið er út frá að geri grein fyrir fylgni milli breyta í gagnasafninu.

Þegar páttagreining er framkvæmd fáum við líka upplýsingar sem hjálpa til við túlkun þáttanna og eðli þeirra. Þar ber fyrst að nefna þáttahleðslur (factor loadings) sem segja til um styrkleika og stefnu tengsla milli mælinga og undirliggjandi þáttar.

Mikilvæg hugtök:

- mældar breytur (measured variables)
- safn mælibreyta (battery)
- þáttur (common factor eða latent variable)

- einstakir þættir (unique factors)
  - sértækur þáttur (specific factor)
  - mælivilla (measurement error)
- Þáttaskýring (communality): Hlutfall dreifni sem er skýrð af almennu þáttunum (common factors). Eru reiknaðar með því að leggja saman hleðstlur ákveðinnar breytu í öðru veldi yfir þáttalausnina. Segir til um hversu mikið lausnin í heild sinni skýrir af dreifingu viðkomandi breytu.
- Eigingildi (eigenvalue): Summa hleðsla sem búið er að setja í annað veldi fyrir tiltekinn þátt - segir til um hversu mikið af dreifni er skýrð af hverjum einstökum þætti þáttalausnarinnar. Oft notað til að ákvaða hversu marga þætti á að draga út úr gagnasafni fyrir þáttalausnina.

Formlega séð er þáttur skilgreindur sem ómæld hugsmíð sem hefur línuleg áhrif á meira en eina mælda breytu í safni mælibreyta. Á ensku eru þættir kallaðir common factors þar sem þeir eru sameiginlegir fyrir meira en eina breytu. Ennfremur er módelið skilgreint þannig að um verður að ræða mun færri þætti heldur en mældar breytur er til staðar í gagnasafninu. Þetta kemur til vegna þess að gengið er út frá þeirri forsiðu að fylgnistuðlar milli breyta í gagnasafni sem eru ekki núll, koma til vegna þess að báðar breyturnar (það er, þær sem mælast með fylgni sín á milli) eru undir áhrifum frá sömu undirliggjandi breytunni.

Einstakir þættir eru ómælanlegar uppsprettur línulegra áhrif á hverja einstaka breytu í gagnasafninu. Samkvæmt líkani þáttagreiningar standa einstakir þættir fyrir það skor mældrar breytu sem er ekki skýrt af þáttum líkansins. Þar sem einstakir þættir hafa aðeins áhrif á stakar mældar breytur í gagnasafninu og tengjast ekki hvor öðrum þá geta einstakir þættir ekki skýrt fylgni milli mældra breyta. Einstakir þættir skiptast í tvennt: Specific factor og mælivillu. Specific þátturinn vísar til kerfisbundinna áhrifa sem aðeins hafa áhrif á þessa tilteknu mældu breytu - þess vegna koma þessir þættir fram aftur og aftur í mælingum og hafa ekki áhrif á áreiðanleika mældrar breytu. Sterkir specific þættir benda til þess að mælingarnar eru undir miklum áhrifum hugsmíða sem þær áttu ekki að mæla. Hér er tekið dæmi um bjaga í orðalagi spurningar í mælitæki sem veðurur til þess að ýtt er undir líkurnar á ákveðnu svari hjá þátttakendum.

Mælivilla eru handahófskennd áhrif á einstaka mælda breytu. Þar sem áhrif hennar eru handahófskennd þá mun hún hafa áhrif á áreiðanleika mælinga í þáttagreiningu - ef um er að ræða sterka mælivillu þá mun áreiðanleiki mælinganna líða fyrir það. Dæmi um slíkt gæti verið spurning í spurningalista sem orðuð er á tvíræðan hátt þannig að svaendur gætu valið eitt svar á einum tímapunkti en annað svar síðar, allt eftir því hver ástand svaranda er þegar spurningin er lögð fyrir og við hvaða tilefni spurningin er lögð fyrir.

Horfa má á deifni í þáttagreiningu út frá eftirfarandi einföldu formúlum sem segja til um hvernig má skipta niður dreifni mældra breyta:

- 1) Mæld dreifni = sameiginleg dreifni + einstök dreifni
- 2) einstök dreifni = sértæk dreifni + villudreifni
- 3) þáttaskýring(1) = sameiginleg dreifni/mæld dreifni

- 4) Þáttaskýring(1) = 1-(einstök dreifni/mæld dreifni)
- 5) Áreiðanleiki(2) = (sameiginleg dreifni+sértæk dreifni)/mæld dreifni
- 6) Áreiðanleiki(2) = 1-(villudreifni/mæld dreifni)

3.2 Samdreifni- og fylgnifylki

Grundvöllur þáttagreiningar er samdreifnifylki (covariance matrix) en þar má sjá samdreifni allar breyta gagnasafnsins á móti hver annarri. Samdreifni skilgreinum við sem línulegt samband tveggja breyta sem er gefið upp á kvarða breytanna sjálfra. Samdreifni í úrtakinu segir okkur að hvaða marki tvær breytur breytast sameiginlega (eru tengdar) í þýðinu.

Formúlan fyrir samdreifni í úrtaki er eftirfarandi: $COV_{XY} = s_{xy} = \frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})(Y_i - \bar{Y})}{n-1}$

Þarna sjáum við að grunnurinn að baki því að skoða samdreifni er að við skoðum að hvaða marki hver mæling á X og samsvarandi mæling á Y víkur frá meðalgildi hvorrar breytu fyrir sig. Þetta er gert fyrir hvert tilvik í gagnasafninu, þau lögð saman og loks deilt með fjölda í úrtaki, mínus 1. Ef samdreifni breytu er reiknuð fyrir sjálfa sig þá má sýna fram á að það er í raun dreifni viðkomandi breytu. Þess vegna er skálína samdreifnifylkis alltaf til marks um dreifni viðkomandi breytu.

Samdreifni hefur engin mörk og getur bæði verið jákvæð eða neikvæð. Ef samdreifni er jákvæð er það til marks um að há gildi á annarri breytunni hafa tilhneigingu til að tengjast háum gildum á hinn breytunni. Neikvæði samdreifni merkir að há gildi á annarri breytunni tengjast að jafnaði lægri gildum á hinn breytunni. Ef samdreifnin er núll þá eru engin línuleg tengsl til staðar milli breytanna - það þýðir ekki að það séu engin tengsl, bara að það séu ekki línuleg tengsl.

Þar sem erfitt getur verið að túlka samdreifni þá er oft búin til stöðluð útgáfa af honum. Ef við tökum samdreifni og stöðlum hana þá fáum við fylgni. Með öðrum orðum er fylgni stöðluð samdreifni tveggja breyta.

$$r_{xy} = \frac{COV_{XY}}{s_x s_y}$$

Eins og sést er kjarni fylgninnar, styrkleiki hennar og stefna bæði tilkomin vegna samdreifninnar.

3.2.1 Dæmi

Í töflu ?? má sjá fylgnifylki fyrir gagnasett um hvaða þættir skipta mestu máli þegar fólk kaupir sér bjór. Í gagnasafninu eru alls níu breytur en sjö þeirra voru notaðar til að mæla eiginleika bjórs. Þessar sjö breytur voru:

Table 3.1: Fylgnifylki fyrir mat á mikilvægi eiginleika bjórs þegar ákvörðun er tekin um kaup.

	COST	SIZE	ALCOHOL	REPUTAT	COLOR	AROMA	TASTE
COST	1.00	0.84	0.78	-0.39	-0.03	-0.05	-0.11
SIZE	0.84	1.00	0.91	-0.37	0.10	0.10	-0.05
ALCOHOL	0.78	0.91	1.00	-0.43	-0.02	0.04	-0.07
REPUTAT	-0.39	-0.37	-0.43	1.00	-0.36	-0.44	-0.43
COLOR	-0.03	0.10	-0.02	-0.36	1.00	0.91	0.91
AROMA	-0.05	0.10	0.04	-0.44	0.91	1.00	0.87
TASTE	-0.11	-0.05	-0.07	-0.43	0.91	0.87	1.00

- verð bjórsins
- stærð
- alkóhólsinnihald
- orðspor bjórsins
- liturinn
- lyktin af bjórnum
- bragðið

Hver og einn svarandi mat þessar breytur á hundrað punkta kvarða hversu mikilvægir honum þótti þær þegar komið væri að því að versla sex dósir af bjór.

Til þess að gögn henti fyrir þáttagreiningu er mikilvægt að dreifing sé til staðar í fylgnifylkinu, það er, bæði sé um að ræða háar tölur (neikvæðar og jákvæðar) en einnig að fyrir hendi séu gildi sem eru núll eða nærri núlli. Ef þetta kemur fram í fylgnifylkinu þá er það til marks um að fyrir hendi séu undirliggjandi þættir sem hafa áhrif á vissar breytur en ekki aðrar og að milli þessara þátta sé takmörkuð eða engin fylgni.

3.3 Myndræn framsetning þáttagreiningar

Þegar við setjum myndrænt fram niðurstöður þáttagreiningu þá er það gert samkvæmt ákveðnum reglum. Dæmi um það má sjá á mynd ?? þar sem búið er að þáttgreina björgagnasafnið með tveimur undirliggjandi þáttum. Á þessari mynd er enn fremur búið að lita þáttahleðslurnar með grænu eða rauðu eftir því hvort um er að ræða jákvæðar eða neikvæðar hleðslur á þættina.

Mikilvægustu þættirnir eru þó eftirfarandi:

- Þættir eru teiknaðir sem hringir
- Mældar breytur eru teiknaðir sem ferhyrningar eða ferningar
- Línuleg áhrif eru táknud með örvum (með einum örvarenda) sem liggja frá viðkomandi þætti og í áttina að mældu breytunni sem er undir áhrifum frá viðkomandi þætti

- Línuleg tengsl á borð við fylgni eru táknum með tvöföldum örvum
- Ef um er að ræða tvöfalda ör sem fer frá tiltekinni breytu í sjálfa sig, þá er um að ræða dreifni viðkomandi breytu.
- Tengsl breyta (hvort sem þau eru í ákveðna átt eða ekki) eru táknuð með því að skrifa tölugildið við nærri viðkomandi tengslum
- Á myndina vantar einstöku þættina sem hafa áhrif á hverja mælda breytu en þeir eru jafnan táknaðir sem hringir fyrir neðan mældu breyturnar, einn fyrir hverja mælda breytu, sem hefur tengslin 1 við hverja breytu en enga fylgni sín á milli.

Hér er mikilvægt að taka eftir því að gert er ráð fyrir því að engin fylgni sé milli þáttanna tveggja sem sést á því að engin ör liggur milli þeirra tveggja. Þetta er kallað hornskökk þáttagreining (orthogonal factor analysis) og er algeng forsenda sem er gefin í þáttagreiningu. Fjallað verður betur um hana síðar.

Einnig er mikilvægt að benda á að um er að ræða tvo þætti en það er eitthvað sem rannsakandi hefur ákveðið að gera á grunni þáttagreiningarinnar. Það er, fjöldi þátta sem er dreginn út úr gagnasafninu er eitthvað sem rannsakandi ákveður og byggir þá ákvörðun sína á ýmsum gögnum og niðurstöðum sem fást úr þáttagreiningunni sjálfri.

3.4 Formúlur þáttagreiningar

Gott er að skoða helstu formúlu þáttagreiningar til að þekkja betur aðferðina og á hverju hún byggir. Yfirleitt er þáttagreiningarlíkanið sett fram á formi fylkjareiknings.

$$P = \Lambda \Phi \Lambda^T + D_\Psi$$

Hérna þýðir P fylgnifylki í þýðinu fyrir mældar breytur í tilteknu safni mældra breyta sem við höfum áhuga á. Þetta fylgnifylki fæst með því að setja saman:

- fylkið Λ , sem er fylki fyrir þáttahleðslur þáttalíkansins
  - segir til um styrk og stefnu tengslanna milli þáttanna og mældu breytanna
- fylkið Λ^T er sama fylkið og áður (það er, fyrir þáttahleðslur) nema búið er að snúa því þannig að það sem áður voru dálkar eru nú raðir og það sem áður voru raðir eru nú dálkar
- fylkið Φ er fylgnifylki milli þáttanna sem við erum að vinna með
  - þegar unnið er með hornréttu þáttagreiningu þá getum við sleppt þessu fylki úr útreikningunum þar sem gengið er út frá því að engin fylgni sé milli þáttanna: $P = \Lambda \Lambda^T + D_\Psi$
- síðasta fylkið í formúlunni er D_Ψ en það stendur fyrir samdreifnifylki milli einstöku þáttanna. Þess vegna verður skálína fylkisins dreifni einstöku þáttanna en aðrir hlutar fylkisins eru núll þar sem ekki er gert ráð fyrir fylgni milli einstöku þáttanna.

- enn fremur, þar sem gert er ráð fyrir að mældu breytur hafi verið staðlaðar með correlation structure modelinu, þá táknar skálínan í raun hlutfall dreifinnar í hverri mældri breytu sem skýrð er með einstöku þáttunum.

Þegar við tökum þetta saman þá þýðir þetta að ef við erum með hornréttan þáttagreiningu, þá teljum við okkur geta smíðað fylgnifylki breytanna í þýði með því að margfalda þáttahleðslufylkið með snúnu útgáfu af sjálfu sér og leggja við það samdreifnifylki einstakra þátta. Ef um væri að ræða hornskakkan snúning þá myndum við margfalda fyrri hluta formúlunnar með fylgnifylki þáttanna í líkaninu.

3.4.1 Annað dæmi

Nú ætlum við að skoða annað dæmi. Við erum með gagnasafn yfir alla leikmenn sem hafa á einhverjum tímapunkti spilað með Boston Celtics í NBA deildinni í körfubolta. Við hreinsum aðeins til og veljum aðeins þá sem spiluðu fleiri en 50 leiki með liðinu. Einnig, þar sem varin skot voru fyrst talin tímabilið 1973 - 74 þá ætlum við aðeins að skoða leikmenn sem hófu að spila fyrir liðið eftir það tímabil. Við viljum skoða hvort hægt sé að finna undirliggjandi víddir fyrir hefðbundnar tölfræðimælingar á leikmönnum liðsins. Um er að ræða eftirfarandi mælibreytur:

- Stolnir boltar
- Varin skot
- Tapaðir boltar
- Villur
- Skotnýtingu
- Þriggja stiga skotnýtingu
- Vítaskotnýtingu
- Mínútur spilaðar að meðaltali í leik
- Skorud stig að meðaltali í leik
- Fráköst að meðaltali í leik
- Stoðsendingar að meðaltali í leik

Út frá þessum niðurstöðum getum við prófað okkur áfram með að búa til þáttalíkan fyrir þessi gögn. Án þess að leggja mikla hugsun í þetta þá gerum við þriggja þátta líkan. Út frá þessu líkani þá getum við reiknað okkur í gegnum formúluna: $P = \Lambda \Phi \Lambda^T + D_\Psi$

Með því ætlum við að skoða hversu nálægt upprunalega fylgnifylkinu við komumst með því að endurgera það út frá niðurstöðum þáttagreiningarinnar. Fyrsta skrefið er að finna lambda fylkið, sem er fyrir þáttahleðslurnar. Það má sjá í töflu ???. Í töflunni sjáum við allar þáttahleðslur fyrir hverja og eina melda breytu fyrir hvern og einn þátt.

Næsta skref er að snúa lambdafylkinu. Það er einfalt mál og má sjá í ??.

Table 3.2: Fylgnifylki fyrir leikmenn Boston Celtics frá 1974.

	stol	vskot	tapb	vill	sknyt	sknyt3	sknyV	min	stig	frak	stods
stol	1.00	0.54	0.93	0.85	0.16	0.11	0.16	0.58	0.60	0.45	0.49
vskot	0.54	1.00	0.74	0.83	0.39	-0.14	0.04	0.35	0.43	0.61	0.04
tapb	0.93	0.74	1.00	0.94	0.27	0.01	0.12	0.56	0.63	0.54	0.43
vill	0.85	0.83	0.94	1.00	0.36	-0.04	0.08	0.52	0.56	0.60	0.26
sknyt	0.16	0.39	0.27	0.36	1.00	-0.29	-0.03	0.20	0.23	0.48	-0.03
sknyt3	0.11	-0.14	0.01	-0.04	-0.29	1.00	0.30	0.25	0.23	-0.11	0.24
sknyV	0.16	0.04	0.12	0.08	-0.03	0.30	1.00	0.36	0.44	0.07	0.31
min	0.58	0.35	0.56	0.52	0.20	0.25	0.36	1.00	0.89	0.62	0.65
stig	0.60	0.43	0.63	0.56	0.23	0.23	0.44	0.89	1.00	0.61	0.57
frak	0.45	0.61	0.54	0.60	0.48	-0.11	0.07	0.62	0.61	1.00	0.11
stods	0.49	0.04	0.43	0.26	-0.03	0.24	0.31	0.65	0.57	0.11	1.00

Table 3.3: Lambda fylki

	Factor1	Factor2	Factor3
stol	0.89	-0.24	-0.31
vskot	0.69	-0.39	0.49
tapb	0.92	-0.33	-0.08
vill	0.89	-0.38	0.13
sknyt	0.29	-0.09	0.41
sknyt3	0.11	0.30	-0.27
sknyV	0.24	0.32	-0.09
min	0.81	0.56	0.04
stig	0.81	0.41	0.04
frak	0.66	0.12	0.44
stods	0.54	0.39	-0.42

Table 3.4: Lambda fylki

	stol	vskot	tapb	vill	sknyt	sknyt3	sknyV	min	stig	frak	stods
Factor1	0.89	0.69	0.92	0.89	0.29	0.11	0.24	0.81	0.81	0.66	0.54
Factor2	-0.24	-0.39	-0.33	-0.38	-0.09	0.30	0.32	0.56	0.41	0.12	0.39
Factor3	-0.31	0.49	-0.08	0.13	0.41	-0.27	-0.09	0.04	0.04	0.44	-0.42

Table 3.5: D-psi fylki

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
0.05	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.13	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.03	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.04	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.74	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.83	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.84	0.00	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.02	0.00	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.17	0.00	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.35	0.00
0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.38

Table 3.6: Fylgnifylki þýðisins út frá niðurstöðum þáttagreiningar

	stol	vskot	tapb	vill	sknyt	sknyt3	sknyV	min	stig	frak	stods
stol	1.00	0.56	0.93	0.85	0.16	0.11	0.16	0.58	0.61	0.43	0.52
vskot	0.56	1.00	0.73	0.83	0.44	-0.17	0.00	0.36	0.42	0.63	0.01
tapb	0.93	0.73	1.00	0.94	0.27	0.02	0.12	0.56	0.61	0.54	0.41
vill	0.85	0.83	0.94	1.00	0.35	-0.05	0.08	0.52	0.58	0.61	0.29
sknyt	0.16	0.44	0.27	0.35	1.00	-0.10	0.01	0.20	0.22	0.36	-0.05
sknyt3	0.11	-0.17	0.02	-0.05	-0.10	1.00	0.14	0.25	0.20	-0.01	0.29
sknyV	0.16	0.00	0.12	0.08	0.01	0.14	1.00	0.37	0.32	0.16	0.29
min	0.58	0.36	0.56	0.52	0.20	0.25	0.37	1.00	0.89	0.62	0.65
stig	0.61	0.42	0.61	0.58	0.22	0.20	0.32	0.89	1.00	0.61	0.58
frak	0.43	0.63	0.54	0.61	0.36	-0.01	0.16	0.62	0.61	1.00	0.22
stods	0.52	0.01	0.41	0.29	-0.05	0.29	0.29	0.65	0.58	0.22	1.00

Þessi tvö fylki eru margfölduð saman (eins og gera má í fylkjareikningi) og loks er d-psi fylkinu bætt við, sem sjá má í ???. Í þessu dæmi erum við með að vinna með ótengda þætti og því getum við slepp fi-fylkinu úr greiningunni.

Með þessar upplýsingar í farteskinu getum við nú reiknað okkar útgáfu af fylgnifylki þýðisins. Það má sjá í töflu ???. Það getum við svo borið saman við upprunalega fylgnifylkið okkar.

Í töflu ?? er samanburður við upprunalega fylgnifylkið (fyrir ofan skálínu) og fylgnifylkið sem kom út úr þáttagreiningunni (fyrir neðan skálínu). Eins og sjá má eru niðurstöðurnar nokkurn veginn þær sömu, þó mögulega væri hægt að bæta mátgæðin enn frekar með því að minnka muninn milli upprunalega fylgnifylkisins og þess sem var gert út frá þáttagreiningu.

Table 3.7: Tvö fylgnifylki; yfir skálinunni er upprunalega fylgnifylkið, undir skálinunni er fylgnifylgi út frá þáttagreiningunni

	stol	vskot	tapb	vill	sknyt	sknyt3	sknyV	min	stig	frak	stods
stol	1.00	0.54	0.93	0.85	0.16	0.11	0.16	0.58	0.60	0.45	0.49
vskot	0.56	1.00	0.74	0.83	0.39	-0.14	0.04	0.35	0.43	0.61	0.04
tapb	0.93	0.73	1.00	0.94	0.27	0.01	0.12	0.56	0.63	0.54	0.43
vill	0.85	0.83	0.94	1.00	0.36	-0.04	0.08	0.52	0.56	0.60	0.26
sknyt	0.16	0.44	0.27	0.35	1.00	-0.29	-0.03	0.20	0.23	0.48	-0.03
sknyt3	0.11	-0.17	0.02	-0.05	-0.10	1.00	0.30	0.25	0.23	-0.11	0.24
sknyV	0.16	0.00	0.12	0.08	0.01	0.14	1.00	0.36	0.44	0.07	0.31
min	0.58	0.36	0.56	0.52	0.20	0.25	0.37	1.00	0.89	0.62	0.65
stig	0.61	0.42	0.61	0.58	0.22	0.20	0.32	0.89	1.00	0.61	0.57
frak	0.43	0.63	0.54	0.61	0.36	-0.01	0.16	0.62	0.61	1.00	0.11
stods	0.52	0.01	0.41	0.29	-0.05	0.29	0.29	0.65	0.58	0.22	1.00

3.5 Í hvað notum við þáttagreiningu?

Tvennskonar tilgangur

3.5.1 1. Koma auga á hugsmíðar innan ákveðins sviðs (construct identification).

Hægt að setja fram í fjórum skrefum:

- 1) Skilgreina fræðasviðið (define the domain);
  - 2) Búa til eða finna mælibreytur;
  - 3) Safna gögnum fyrir mælibreyturnar;
  - 4) keyra þáttagreiningu til að ákvarða hvaða undirliggjandi breytur eru til staðar. Þetta eru þá undirliggjandi hugsmíðar sviðsins. Gott væri að taka dæmi.
- Dæmi: Persónuleikabættir – þar komu fram fimm undirliggjandi þættir fyrir sviðið (sem var þá persónuleiki)

3.5.2 2. Vinna við smíði mælitækja í sálfræði.

- 1) Scale dimensionality – hvaða víddir eru undirliggjandi viðkomandi kvarða. Oft eru sett saman mælitæki úr mörgum atriðum sem er ætlað að mæla eina undirliggjandi hugsmíð. Þáttagreining er mjög heppileg aðferð til að kanna þetta. Með því að keyra þáttagreiningu á mælingum með tilteknum kvarða þá má sjá hvort að um sé að ræða eina undirliggjandi vídd eða hvort víddirnar eru fleiri. DÆMI: Þankaþörf (need for cognition)

- 2) Þáttagreining veitir mikilvægar upplýsingar um mælifræðilega eiginleika spurningalistans – atriði sem er sterklega undir áhrif frá þættinum sem hefur einnig sterk áhrif á önnur atriði listans sem er ætlað að mæla sömu hugsmíðina bendir sterklega til þess að atriðið sé raunverulega að ná utan um hugsmíðina sem því er ætlað að mæla.

Að sama skapi: Atriði sem hleður lágt á þátt en þátturinn hefur sterk áhrif á önnur atriði sem eiga að mæla tiltekna hugsmíð er væntanlega léleg mæling á hugsmíðinni.

Ennfremur: Ef þegar mismunandi atriði eiga að mæla mismunandi hugsmíðar þá er hægt að nota þáttagreiningu til að meta áhrif allra hugsmíða á öll atriðin. Þannig er hægt að koma auga á atriði sem eru ekki hreinar mælingar á einum þætti – það er þegar fleiri en einn þáttur hefur sterk tengsl við eitt atriði. Út frá þessum upplýsingum má hanna undirkvarða í mælitækinu – þar sem aðeins eru valin atriði sem hlaða sterklega á einn þátt en taka út atriði sem hlaða á fleiri en einn þátt.

3.6 Forsendur þáttagreiningar

3.6.1 Eiginleikar mældu breytanna:

- Réttmæti þáttalausnarinnar veltur á því að mælibreyturnar séu lýsandi fyrir það svið sem þeim er ætlað að mæla.
- Hversu margar breytur? Yfirleitt mælt með 3-5
  - Overdetermined er mikilvægt hugtak í þáttagreiningu sem merkir að mikilvægt er að huga vel að fjölda breyta fyrir hvern þátt á þann hátt að betra er að vera með fleiri en færri breytur fyrir hvern mældan þátt. Þannig er rétt fyrir rannsakanda sem ætlar sér að vera með fimm breytur fyrir tiltekinn þátt að vera með fleiri en fimm mældar breytur þegar rannsóknin er hönnuð.
- Gæði mældu breytanna – FA virkar betur ef communalities fyrir breytur er hátt – ein ástæða fyrir lágu communalities er há mælivilla (random error). Þannig að rétt er að vanda og hafa í huga best practices í spurningagerð.
- Kvarði mælinga og dreifing – interval level eða quasi-interval level
  - Ekki hægt að nota nafnbreytur eða raðbreytur
  - Muna linearity
  - Ef við notum Maximum likelihood þá er líka forsenda að breytur séu normaldreifðar

3.6.2 Eiginleikar úrtaksins

- Hversu stórt þarf úrtakið að vera?